

UOT 37.0

Könül Vaqif qızı Mikayılova

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun böyük elmi işçisi
ORCID 0000-0003-2817-5593

Tavat Hüseyn qızı Muradlı

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun şöbə müdiri
Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu
ORCID 0000-0003-4995-1176

Gülnarə Vilayət qızı Şahmuradova

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun elmi işçisi
ORCID 0000-0003-1997-0317

**ÇAR RUSİYASI DÖVRÜNDƏ ALİ TƏHSİL ALAN ŞUŞA ZİYALILARININ ELMİ
TƏRƏQQİNİN İNKİŞAFINDA ROLU**

Кёнуль Вагиф гызы Микаилова

старший научный сотрудник Института Образования Азербайджанского Республики

Тават Гусейн гызы Мурадлы

заведующий отдела Института Образования Азербайджанского Республики

Гульнара Виляят гызы Шахмурадова

научный сотрудник Института Образования Азербайджанского Республики

**РОЛЬ ИНТЕЛЛЕКТУАЛОВ ШУШЫ, ПОЛУЧИВШИХ ВЫСШЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ
В ПЕРИОД ЦАРСКОЙ РОССИИ В РАЗВИТИИ НАУЧНОГО ПРОГРЕССА**

Konul Vagif Mikayilova

senior researcher at the Institute of Education of the Republic of Azerbaijan

Tavat Huseyn Muradly

head of the department of the Institute of Education of the Republic of Azerbaijan

Gulnara Vilayat Shakhmuradova

researcher at the Institute of Education of the Republic of Azerbaijan

**THE ROLE OF SHUSHA INTELLECTUALS WHO RECEIVED HIGHER EDUCATION
IN THE PERIOD OF TSARIST RUSSIA IN THE DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC
PROGRESS**

Xülasə. Şuşa Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinin mədəniyyət paytaxtıdır. Məqalədə Şuşa vətəndaşlarının təhsilə olan meyl və maraqları öz əksini tapıb. Çar Rusiyası dövründə Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyasında təhsil alan Səfərəli Vəlibəyov, Muxtar Muradov, Abdulla Məlikaslanov, Süleyman (Sani) Axundov, Üzeyir Hacıbəyov, Zülfüqar Hacıbəyov və digər ziyalıların adları vurğulanmışdır. Bu tələbələr təhsil aldıkları müddətdə bütün çətinliklərin öhdəsindən gələrək təhsillərini başa vurub və sonradan Azərbaycan təhsilinin və mədəniyyətinin inkişafına öz töhfələrini vermişdilər. Yeniyetmə uşaqların təhsillənməsində, dərslük və dərs vəsaitlərinin hazırlanmasında, elmi-mədəni irsimizin inkişafında müəyyən xidmətlər göstərmişdilər. Eyni zamanda, imperiyanın müxtəlif ali təhsil müəssisələrində təhsillərini davam etdirən bir çox zi-

yalılarımıza dair məlumatlar da məqalədə yer almışdır. Onların seçdikləri ali təhsil müəssisələri və təhsil aldıkları ixtisaslar qeyd olunmuşdur. Azərbaycanlı gənclər rus dilini bilmədən, böyük çətinliklərlə üzləşərək təhsil almaqla xalqına, vətəninə layiqli şəxsiyyətlərə çevrilmişlər. Məqalədə, həmçinin repressiya qurbanı olmuş qarabağlı ziyalıların adları açıqlanmışdır. Azərbaycan tarixinə qanlı izlər salmış repressiya yüzrlə günahsız insanların, onların ailələrinin faciəvi ölümünə səbəb olmuşdur. Məhz azərbaycanlı ziyalıların kütləvi şəkildə təmizlənməsinə xidmət edən repressiya siyasi baxımdan xalqın maariflənməsinə, inkişafına da əks təsir göstərirdi.

Açar sözlər: təhsil maraqları, həyati təhlükə, repressiya

Резюме. Шуша – культурная столица Нагорно-Карабахского региона Азербайджана.

В статье отражены тенденции и интересы шушинцев в сфере образования. Упоминались также академики, обучавшиеся в Закавказской учительской семинарии во времена царской России, такие как Сафарали Велибеков, Мухтар Мурадов, Абдулла Меликасланов, Сулейман (Сани) Ахундов, Узеир Гаджибеков, Зулфугар Гаджибеков и другие.

Во время учебы эти великие личности преодолели все трудности, с которыми столкнулись, и продолжили свое образование, внося свой вклад в развитие образования в Азербайджане. Эти люди внесли свой вклад в воспитание детей-подростков, подготовку учебников и учебных пособий, развитие нашего научного и культурного наследия. В то же время в статье содержится информация о многих наших интеллигентах, продолживших свое образование в высших учебных заведениях империи.

В статье дана подробная информация о многих наших интеллигентах, продолжающих образование в высших учебных заведениях Империи, об избранных ими высших учебных заведениях и профессиях. Азербайджанская молодежь, не владеющая русским языком, получила образование и стала достойной личностью своего народа и Родины. В конце статьи были упомянуты имена деятелей интеллигенции, ставших жертвами репрессий в истории Азербайджана.

Именно массовые репрессии азербайджанской интеллигенции оказали обратное влияние на просвещение и развитие народа с политической точки зрения.

Ключевые слова: образовательные интересы, угроза жизни, репрессии

Summary. Shusha is the cultural capital of the Nagorno-Karabakh region of Azerbaijan.

The article reflects the tendencies and interests of Shusha residents in education. Academicians who studied at the Transcaucasian Teacher's seminary during Tsarist Russia like Safarali Valibeyov, Mukhtar Muradov, Abdulla Melikaslanov, Suleyman (Sani) Akhundov, Uzeyir Hajibeyov, Zulfugar Hajibeyov and others were also pointed out.

During their studies, these great personalities overcame all difficulties that they faced and continued their education in terms of contributing to the development of education in Azerbaijan. These people contributed to the education of teenage children, the preparation of textbooks and teaching aids, and the development of our scientific and cultural heritage. At the same time, the article contains information about many of our intellectuals who continued their education in the higher education of the empire.

The article provides detailed information about many of our intellectuals who continue their education in the higher schools of the Empire, their chosen higher educational institutions and professions. The Azerbaijani youth, who don't speak Russian, got an education and became worthy personalities of their people and Homeland. At the end of the article, the names of the intellectuals who became victims of repression in the history of Azerbaijan were mentioned.

It was the mass repression of the Azerbaijani intelligentsia that had the opposite effect on the Enlightenment and the development of the people from the political point of view.

Key words: educational interests, life-threatening, repression

Kürəkçay müqaviləsi əsasında Qarabağ işğal edən Çar Rusiyası müxtəlif bölgələrdə, o cümlədən Şuşada bir çox təhsil müəssisələrinin fəaliyyətinə qismən də olsa icazə verirdi. Lakin bu müəssisələrdə kadr çatışmazlığı problemi mövcud idi. Çünki Azərbaycanda kadr hazırlığı ilə məşğul olan ali təhsil müəssisələri mövcud

deyildi. Ona görə də azərbaycanlı gənclər ali təhsil almaq üçün müxtəlif ölkələrə üz tuturdu-lar. 1875-ci ildə ibtidai siniflərdə müəllim kadr-larının hazırlanması məqsədilə Gürcüstanın Qori şəhərində ilk ali təhsil ocağı hesab olunan Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyası açılır. Se-

minariya Qori şəhərində yerləşdiyi üçün çox vaxt ona Qori Müəllimlər Seminariyası deyilirdi.

Bu seminariyada 16-19 yaşlı yeniyetmələr təhsil ala bilirdilər. Təhsil 3 ili əhatə edirdi. Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyasının “Əsasnamə”sinə görə 20 nəfər erməni və gürcü padşahlıq xərcləri hesabına burada təhsil ala bilərdi. Müsəlmanlar isə müəllim məktəbi açılana kimi öz vəsaitləri hesabına bu seminariyada və onun nəzdindəki məktəblərdə təhsil ala bilirdilər. Çox təəssüflə qeyd edək, nədənsə məhz azərbaycanlıların təhsil almaları ödənişli idi. Bununla yanaşı, azərbaycanlılara qarşı bu seminariyada müxtəlif sərt qaydalar da qoyulurdu. Məsələn, Azərbaycan dilində həтта dərscənkənar vaxtlarda danışan tələbələr seminariyadan qovulurdu və s.

Lakin Çar Rusiyası dövründə bir çox azərbaycanlılar bu məktəbdə təhsil almaqla yanaşı, həтта bu məktəbin özündə müəllim kimi də fəaliyyət göstəriblər (Mirzə Fətəli Axundov, Mirzə Hüseyn Qayıbzadə, Mirzə Şəfi Vazeh və b.). Onlar dərscə deməklə yanaşı seminariyada Azərbaycan şöbəsinin açılmasına, Azərbaycan dilində dərsləklərin nəşr edilməsinə də nail olublar. Seminariyanın Azərbaycan şöbəsinə ilk dəfə 32 nəfər qəbul edilir. Şöbənin direktoru Aleksey Osipoviç Çernyayevski Azərbaycanlılara xüsusi diqqət və qayğı göstərir. Qəbul olan tələbələrədən 19 nəfəri şöbənin əsas sinfində, 13 nəfəri isə hazırlıq sinfində təhsil alır və müvəffəqiyyətlə seminariyanı bitirirlər. Bundan sonra bir çox qarabağlı gənclər imperiyanın müxtəlif bölgələrində ali təhsil almağa, eləcə də xarici ölkələrdə təhsil almağa müvəffəq olurlar.

Təhsil hər zaman qarabağlılar üçün mənəvi qida mənbəyi olub. Qarabağın görkəmli xanları bir çox mədrəsələrin açılmasında, uşaqların təhsil almasında hər zaman əhaliyə maddi və mənəvi cəhətdən dəstək olmuşdular. Öz şəxsi vəsaitləri hesabına gənclərin başqa ölkələrdə təhsil almalarını təmin etmişlər.

Təəssüflə qeyd edək ki, elm və təhsilin inkişafında xidmət göstərən ziyalılarımızın əksəriyyəti repressiya qurbanına çevriliblər.

Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyasında təhsil alan ziyalıların elmi-pedaqoji və ictimai fəaliyyəti. Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyasında 240 nəfərdən çox azərbaycanlı təhsil almışdır [3]. Təkcə Şuşa bölgəsindən 20-dən çox gənc bu seminariyada müəllimlik peşəsinə

yiylənmişlər. Azərbaycan təhsilinin inkişafına öz töhfələrini vermiş bu şəxsiyyətlərin bu gün də pedaqoji irsi araşdırılır və öyrənilir. Bunlardan biri **Zəkəriyyə bəy Mirzə Mehdiqulu Aslanov** Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirdikdən sonra Gülablı və Ağdam Zemstvo məktəbində müəllim işləmişdir. 1906-1907-ci illərdə Qafqaz Müəllimlər Qurultayının iştirakçısı olmuşdur. Həvəskar aktyor kimi fəaliyyət göstərmiş (“Dağılan tifaq”, “Nadanlıq”, “Nadir şah”, “Müsibəti Fəxrəddin” və s.) və xeyriyyəçiliklə (“Dəbistan” jurnalına maddi yardım və s.) məşğul olmuşdur. 1938-ci ildə repressiya qurbanı olub.

İsmayıl bəy Məşədi Məhəmməd oğlu Şərifbəyov da Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirdikdən sonra bir sıra məktəblərdə müəllimlik etmiş, eyni zamanda, Şuşa teatrının yaranmasında və inkişafında fəal iştirak etmişdir.

Safərali bəy Şixhasən bəy oğlu Vəlibəyov Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirən ilk üç azərbaycanlıdan biridir. 1881-ci ildə seminariyanı bitirən S. Vəlibəyov burada rəhbər vəzifəsində saxlanılır. C. Məmmədquluzadə, N. Nərimanov, S.S. Axundov və başqaları ibtidai təhsillərini Vəlibəyovdan alıblar. A.O. Çernyayevski ilə birlikdə “Vətən dili” dərsləyinin ikinci hissəsinin, eləcə də “Üsul-cədidə-lisani-farsi” adlı dərsləyin və “Xəzineyi-əxbar” adlı iki cildli kitabın müəllifidir.

Əbdüləli bəy Qasım bəy oğlu Vəlibəyov Şuşa qəzasının Çəmənli kəndində anadan olub. 1896-cı ildə Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirib və Yelizavetpol quberniyasının Gülablı kənd məktəbinə, sonra H.Z. Tağıyev tərəfindən açılan Əhmədliyədəki ibtidai məktəbə direktor təyin olunur.

Muxtar bəy Kərbəlayı Şirin bəy oğlu Muradov Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirdikdən sonra orda tərbiyəçi kimi işə başlamış, sonra müəllim kimi fəaliyyətini davam etdirmişdir. Həvəskar aktyor kimi bir çox tamaşalarda oynamış, “Difai” təşkilatının üzvü olmuşdur.

Əliş bəy Sadıq oğlu Tahirov 1883-cü ildə Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirdikdən sonra müəllim köməkçisi, 1884-cü ildə isə Qarğabazar kənd məktəbinə direktor (baxıçı) təyin olunmuşdur. Onun “Tatar dilini öyrənənlər üçün” kitabı 1887-ci ildə rus dilində nəşr edilib.

Firidun bəy Əhmədağa oğlu Köçərli Aleksey Çernyayevskinin Qori Müəllimlər Se-

minariyasına seçdiyi tələbələrə biri olub. 1879-1885-ci illərdə seminariyanı bitirir və İrəvan gimnaziyasında dərs deyir. 1910-cu ildə Qori Seminariyasına müvəqqəti təlimatçı təyin olunur. 1918-1920-ci illərdə onun təşəbbüsü və səyləri nəticəsində fəaliyyət göstərən Qazax Müəllimlər Seminariyasının müdiri işləyir. Görkəmli ədəbiyyatşünas alim, tanınmış maarifpərvər, ictimai xadim, publisist-yazıçı, tənqidçi və tərcüməçi F. Köçərli 300-dən çox dərsləyin yənidən işlənməsində və zənginləşdirilməsində iştirak etmişdir. 1920-ci ildə XI Ordunun xüsusi şöbəsi tərəfindən Gəncədə güllələnir.

Abdulla bəy Kərim oğlu Məlikaslanov Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirmiş, Qarğabazar kənd məktəbində, Qubadlı kənd məktəbində, Qaryagin (indiki Füzuli) məktəblərində müəllim işləmişdir.

Süleyman (Sani) Axundov 1885-1894-cü illərdə Qori Müəllimlər Seminariyasında təhsil aldıqdan sonra III dərəcəli rus-tatar məktəbinə müəllim təyin edilmişdir. Pedaqoji fəaliyyətilə yanaşı, yazıçı və jurnalist kimi də tanınmışdır. 1906-cı ildə Bakıda çağırılmış Azərbaycan müəllimlərinin I qurultayının iştirakçısı olmuşdur. 1920–1921-ci illərdə Qarabağ vilayətinin maarif şöbəsinin müdiri, 1922–1930-cu illərdə Bakıda məktəb müdiri vəzifələrində çalışmışdır. "İkinci il" adlı dərs kitabının, siyasi-ictimai komediyaların və pyeslərin müəllifidir.

Bədəl bəy Başir oğlu Bədəlbəyov ilk təhsilini molla yanında alıb, Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirmişdir. Şuşada müəllim kimi fəaliyyət göstərmiş, XX əsrin əvvəllərindən isə 35 il rus-müsəlman məktəbinin müdiri vəzifəsində çalışmışdır (Əfrasiyab və Şəmsi Bədəlbəylinin atasıdır).

Fərhad Məşədi Rəhim oğlu Ağazadə əlifba islahatçısı, mətbuat tarixçisi, publisist kimi fəaliyyət göstərmişdir. 1898-1900-cu illərdə Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirərək Xaldan, Gorus, Gəncə, Bakı şəhərində müəllim işləmişdir. 1912-ci ildə "Ədəbiyyat məcmuəsi" adlı kitab tərtib edib. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin rəsmi orqanı olan "Azərbaycan" qəzetinin fəal mühəccirlərindən, yazarlarından olmuşdur. "Ərəb əlifbası türk dilinə niyə yaramır?", "Yeni türk əlifbalarının unifikasiyası üzrə materiallar", "Azərbaycanda yeni türk əlifbasının inkişafı və həyata keçirilməsi tarixi", "Yeni

türk əlifbasının tarixi" kimi əsərləri xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Zülfüqar bəy Əbdülhüseyn oğlu Hacıbəyov 1899-1904-cü illərdə Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirdikdən sonra Yelizavetpoldakı (Gəncədəki) sənət məktəbində müəllimlik etmişdir. Azərbaycan bəstəkarı, Əməkdar İncəsənət Xadimi, Azərbaycan Dövlət Musiqili Komediya Teatrının yaradıcılarından biridir. "50 yaşında cavan" operettası Azərbaycan səhnəsində komediya janrının ilk nümunəsi sayılır.

Azad bəy Abbas oğlu Əmirov 1899-1904-cü illərdə Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirmiş, sonra Odessa universitetinin hüquq və tibb fakültələrinə daxil olmuşdur. 1926-cı ildə ADU-da dərs demişdir. Azad bəy həkim, pedaqoq, Azərbaycanın ilk fizioloqudur.

Abbas bəy Ağalar oğlu İsmayılbaev 1899-1904-cü illərdə Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirmişdir. Qərvənd kənd məktəbində müəllimlik etdikdən sonra 20 il Ağdamda 1 nömrəli məktəbin direktoru vəzifəsində çalışmışdır. Repressiya qurbanlarından biri kimi 1927-ci ildə sürgünə göndərilib, 1934-cü ildə qayıdaraq sevimli peşəsi ilə məşğul olub.

Ağalar bəy Məmməd oğlu Hacıbəyov Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirmiş, sonra Zəngəzur qəzasının Şəki kəndində müəllim işləmişdir. Ölüm tarixinə dair məlumat yoxdur.

Mirzə Vəli bəy Məşədi Əziz oğlu İsmayilov 1907-ci ildə Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirdikdən sonra Ağdam ikisinfli məktəbinə müəllim təyin olunmuşdur. Bir müddət Bakıda da müəllim kimi fəaliyyət göstərdikdən sonra Qarabağa qayıdıb.

İbrahim bəy Məşədi Hacı oğlu Səfərov 1902-1906-cı illərdə Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirdikdən sonra Bakı 1-ci Real məktəbinə müəllim təyin olunmuşdur və uzun müddət burada fəaliyyət göstərmişdir.

Üzeyir bəy Əbdülhüseyn oğlu Hacıbəyov 1899-1904-cü illərdə Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirdikdən sonra Cəbrayıl qəzasının Ağoğlan (Hadrut) kəndinə müəllim təyin edilib. Sonra Bakıda Bibiheybət və "Səadət" məktəbində dərs deyib. Azərbaycan türkcəsində "Hesab məsələləri", "Mətbuatda istifadə olunan siyasi, hüquqi, iqtisadi sözlərin türki-rusi və rusi-türki lüğəti"ni hazırlamış, rus yazıçısı Nikolay Qoqolun "Şinel" povestini Azərbaycan dilinə tərcümə

etmişdir. 1911-ci ildə Moskva Filarmoniyasında musiqi təhsili almağa çalışsa da maddi ehtiyac üzündən təhsilini yarımçıq qoymuşdur. Azərbaycanın professional bəstəkarı, musiqişünas-alimi, publisisti, dramaturqu, pedaqoq və ictimai xadimi, peşəkar musiqi sənətinin və milli operanın banisidir.

Həsən bəy Əhməd bəy oğlu Fətəlibəyov Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirdikdən sonra Tatar-Azərbaycan suvari alayının ehtiyat bölməsinə könüllü olaraq qəbul edilmişdir. 1918-ci ildə uryadnik rütbəsi, eləcə də oboz (hərbi araba karvanı) komandiri vəzifələrində çalışmışdır. 1919-cu ildə ailə vəziyyətinə görə hərbi xidmətdən tərxis edilsə də 1920-ci ildə Azərbaycan Demokratik Respublikasının Əks-kəşfiyyat idarəsinin rəis müavini vəzifəsində çalışmışdır.

Məhəmməd bəy Məlikyevqanov Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirmişdir. Tuğ kənd orta məktəbinin direktoru işləmişdir. Qarabağda tanınmış Məlikyevqanovlar nəslindəndir.

Xosrov bəy Heydərbəy oğlu Şirinbəyov Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirdikdən sonra, Gəncədəki praporşiklər məktəbini də birinci dərəcə ilə bitirib. Bir müddət hərbi komendant vəzifəsində çalışıb. 1936-cı ildə Azərbaycan Sənaye İnstitutunu bitirən Xosrov bəy ömrünün sonuna kimi neftayırma mühəndisi işləyib.

İlk başda azərbaycanlıların bu seminariyada təhsil almasında çətinliklər olsa da, dini baxımdan ayrı-seçkilik qoyulmurdu. Lakin 1902-ci ildə Qori Seminariyasına direktor təyin olunan ermənipərəst Miropıyev azərbaycanlılara qarşı amansız bir mövqe tutur və bir neçə azərbaycanlıyı haqsız olaraq seminariyadan qovdurur. Tənəffüsdə ana dilində danışmaq azərbaycanlı tələbələrə qadağan edilir, hətta Üzeyir bəy Hacıbəyliyə ana dilində danışdığına görə töhmət verilir. Bütün haqsızlıqdan cana doyan Borçalı Mustafa "vəhşi asiyalı" sözünə görə erməni Ter-Arutıyovunu öldürür. Bu hadisədən sonra Mirzə Fətəli Axundov, Mirzə Hüseyn Qayıbzadə Qafqaz canişini, böyük knyaz Mixail Nikolayeviç Romanova dəfələrlə məktub yazırlar və qeyd edirlər ki, məktəblərdə heç olmasa kargüzarlıq vəzifəsində bir azərbaycanlının işləməsi labüddür. Fransada, Almaniyada, Vyanada, Rusiyada təhsil alan azərbaycanlılar heç də geridə qalmış xalq deyillər. Azərbaycanlıların bu seminariyada təhsil almalarının çətinliyini əsaslandıraraq

seminariyanın Azərbaycanda filialının açılmasını xahiş edirlər.

Nəhayət, Qafqaz canişini belə bir qərara imza atır: "Ölkənin azərbaycanlı əhalisi üçün Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyası yanında təcrübə məqsədilə 3 il müddətinə müstəqil Azərbaycan şöbəsi açılınsın. Təcrübə yaxşı nəticə verərsə, 3 ildən sonra həmin şöbəni azərbaycanlılar üçün müstəqil seminariyaya çevirib Qoridən Azərbaycanın mərkəzinə köçürməli". Lakin nə rus çarlığı, nə də gürcü knyazlığı buna icazə vermir.

Yay məzuniyyətində məktəbin bağlı olmasından, rus çarının yıxılmasından və gürcü knyazlarının başları hökumət qurmağa qarışdığından fürsət tapan Firidun bəy seminariyanın Azərbaycan şöbəsinə məxsus bütün dəftərxana ləvazimatını, müxtəlif avadanlıqları vaqona dolduraraq öz xərci ilə gizlicə Ağdama gətirir. 1918-ci ildə Azərbaycan Cümhuriyyəti qurulan kimi Qori Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan bölməsi dövlətin maliyyə vəsaiti hesabına Qazax şəhərinə köçürülür. Seminariyaya Firidun bəy Köçərli rəhbərlik edir. 1920-ci ildə erməni terrorçuları tərəfindən Firidun bəy qətlə yetirilir. Bundan sonra seminariyaya Əli Hüseynov (Mehdi Hüseynin atası) rəhbərlik edir.

Seminariya Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra 1940-cı illərə qədər Qazax Pedaqoji Texnikumu adı ilə fəaliyyət göstərir. Bu seminariyanın yetirmələri: Səməd Vurğun (şair, dramaturq, tərcüməçi, ədəbiyyatşünas tənqidçi), Mehdiqan Vəkilov (tarixçi alim, yazıçı, pedaqoq, ictimai xadim), Osman Sarıvəlli (şair), Mehdi Hüseyn (nasir, dramaturq, ədəbiyyatşünas tənqidçi, ictimai xadim), Seyfulla Şamilov (nasir, publisist, tərcüməçi), İsmayıl Şıxlı (nasir, ədəbiyyatşünas, publisist, yazıçı, pedaqoq, sənəkarist), Mirqasım Əfəndiyev (pedaqoq) və s.

Çar Rusiyasına məxsus ali təhsil müəssisələrində təhsil alan Qarabağ ziyalıları. 1853-cü ildə Zaqafqaziya müsəlman məktəbinin şagirdləri üçün yeni imtiyazlar verən əsasnamə imzalandı. Müsəlman məktəblərini bitirmiş şagirdlər imperiyanın ali təhsil müəssisələrində təhsillərini davam etdirə bilərdilər. Əsasnamədə qafqazlı şagirdlərin təhsil alacağı müəssisələrin adları və tələbə sayı da qeyd olunmuşdur [1]: Çar Rusiyası dövründə təxmini 418 azərbaycanlı tələbə bu kimi ali təhsil müəssisələrində təhsil

almışdır. Bunlardan mühəndis ixtisası üzrə 13 nəfər, hüquqşünas ixtisası üzrə 4 nəfər, tibb ixtisası üzrə 11 nəfər, müəllimlik ixtisası üzrə 2 nəfər *qarabağlı* təhsil almışdır.

Çar Rusiyasına məxsus ali təhsil müəssisələri ilə yanaşı bir sıra xarici ölkələrdə də təhsil almışlar:

1. *Əhməd bəy Mirzə Həsən bəy oğlu Ağayev (Ağaoğlu)* (Şuşa şəhəri) – Sankt-Peterburqda və Parisdə Sorbon Universiteti (1893).

2. *Bəhram bəy Məşədi Mirzə Cəfər(qulu) bəy oğlu Axundov* (Şuşa şəhəri) – Fransa Lill Auniversiteti (1901), Xarkov Universiteti (1904).

3. *Cavad bəy Həmid bəy oğlu Vəzirov* (Şuşa qəzası, Hindarx kəndi) – Almaniya, Leypsiq, ali k\|t təhsili (1907).

4. *Ceyhun bəy Ədülhüseyn bəy oğlu Hacıbəyli* (Şuşa şəhəri) – Sankt-Peterburq, Varşava, Paris, Sorbon (1910)

5. *Behbud xan Azad xan oğlu Cavanşir* (Tərtər nahiyəsi) – Almaniya, Frayberq Dağ-Mədən Akademiyası (1912).

6. *Ələsgər bəy Rəhim bəy oğlu Bəylərbəyov* (Şuşa şəhəri) – Moskva Texniki Məktəbi, Varşava Politeknik İnstitutu (1912)

Çar Rusiyası təhsillə əlaqədar Qafqazda yaşayan erməni, gürcü xalqları ilə müqayisədə yenə də azərbaycanlılara daha sərt, daha qatı mövqedən yanaşmağa davam edirdi. Belə faktlar təhsil tarixi üzrə tədqiqatlar aparan görkəmli alimlərimiz Hüseyin Əhmədovun [1], Fərrux Rüstəmovun [7], Misir Mərdanovun [2.3.4] və Nərmin Tahirzadənin [8] araşdırmalarında da öz əksini tapmışdır.

Repressiya qurbanı olan Qarabağ ziyalıları. Sovet hakimiyyəti dövründə tarixin qan yaddaşına yazılan repressiya illərində 2556 Azərbaycan ziyalısı da bu haqsızlığın qurbanı olmuşdur. AXC dövründə xaricə təhsil almağa göndərilən bir çox tələbələr kimi Qarabağın bir çox ziyalılarının da taleyi acınacaqlı olmuşdur.

1. *Cabbar bəy Vəlibəyov* – Ağdamın Birinci Baharlı kəndində yeni tipli məktəbin əsasını qoymuş pedaqoq, tanınmış ziyalı. 1937-ci ildə repressiya qurbanı olaraq, Sibirdə vəfat etmişdir;

2. *Qara bəy Əliverdilər* - ictimai-siyasi xadim, Azərbaycan Parlamentinin üzvü. Ölüm səbəbi məlum deyil;

3. *Cəmil bəy Haqverdiyev* - xeyriyyəçi, teatr həvəskarı. 1938-ci ildə repressiyaya uğramışdı.

4. *Fərhad bəy Ağalarov* - ADR ordusunun polkovniki. 1921-ci ildə sürgünə göndərilib.

5. *Əsgər bəy Bəylərbəyov* - mühəndis. Moskva Texniki İnstitutunun məzunu, 1937-ci ildə repressiya olunmuşdur.

6. *Həbib xan Şəkinski* - Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Zəngəzur qəzasının rəisi.

7. *Mehrəli bəy Fərzəliyev* - AXC-nin keçmiş polis məmuru olduğuna görə təqiblərə məruz qalmış və 1942-ci ildə həbs olunmuşdur.

8. *Xudadət bəy Məlik-Aslanov* - AXC-nin birinci və ikinci hökumət kabinetlərində ilk yollar, poçt və teleqraf naziri. 1934-cü ilin avqustunda əsassız ittihamlarla həbs edilmiş, Sibirdəki xüsusi cəza müəssisələrindən birinə göndərilmişdi. 1935-ci ildə həbs düşərgələrinin birində vəfat etmişdi.

9. *Cəmil bəy İsmayıl bəy oğlu Vəzirov* - Xalq Poçt-Teleqraf və Rabitə Yolları komissarı (naziri) mühəndis, jurnalist, dövlət xadimi. 1938-ci il Oryol şəhərinə sürgün olunur, 1943-cü ildə sürgündə vəfat edir.

10. *Teymur bəy Məlikaslanov* - Azərbaycanlı mühəndis, kollec katibi. 1920-ci ildə Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının İnkilabi Səhra Məhkəməsi ona ölüm hökmü kəsir və dərhal icra olunur.

11. *Nəriman bəy Nərimanbəyli* - Azərbaycan milli istiqlal hərəkatının fəal iştirakçılarından biri, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin üzvü, ictimai-siyasi və dövlət xadimi. 1937-ci ildə repressiyaya məruz qalmışdır.

12. *Bahadır Vəlibəyov* - Azərbaycan sovet partiya və dövlət xadimi, Azərbaycan SSR Baş Prokuroru, Stalin repressiyalarının qurbanı. 1940-cı ildə SSRİ Ali Məhkəməsi hərbi Kollegiyasının qapalı iclasında Vəlibəyov ən ağır cəzaya - ölüm hökmünə məhkum edilmiş və hökm dərhal icra edilmişdir.

13. *Yusif Vəzir Çəmənəminli* - yazıçı. Nijni Novqorod vilayətinin Suxobezvodnaya stansiyasındakı həbs düşərgəsinə göndərilir. 1943-cü ildə aclıqdan və heç şübhəsiz, ürək tutmasından vəfat edir. 1956-cı ildə Yusif Vəzirə bəraət verildi [37, 66, 67].

Xalqımızın qan yaddaşını vərəqləmək döğurdən da insanda ürək yanğısı yaradır. Bu qəddər amansızlıq, bu qəddər haqsızlıq içində boğulmaq qismətimizə yazılıb. Lakin bütün bunlara baxmayaraq xalqım tolerantlıq və humanistlik kimi ali hissələrini itirməyib. Hər zaman mətin və ədalətli, düşməinə qarşı mərhəmətli olub.

Bu gün təhsil tariximizin yenidən öyrənilməsi və araşdırılmasına böyük ehtiyac vardır. Elmi axtarışlar nəticəsində bu gün də bizə məlum olmayan bir çox məlumatlar və elmi faktlar aşkarlanır. Şuşa ziyalılarının ali təhsil almaq üçün vətəndən uzaqlarda göstərdikləri fədakarlıqlar milli irsimizdə təhsilə və elmə olan mara-

ğın bariz nümunəsidir. Biz bu faktlara istinadən təhsil tariximizin dünənindən, bu günündən fəxrlə danışırıq.

Problemnin aktuallığı. Təhsil tarixinin öyrənilməsi və araşdırılması hər zaman diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Təhsilimizin dünəninin və bu gününün öyrənilməsi onun inkişafının təminatçısıdır.

Problemnin elmi yeniliyi. Məqalədə bir çox elmi mənbələr araşdırılmış, təhlil edilmiş və dəqiq məlumatlar nəzəri baxımdan təqdim edilmişdir.

Problemnin praktik əhəmiyyəti. Məqalə təhsil sahəsində çalışan mütəxəssislər, gənc elmi tədqiqatçılar və pedaqoji fəaliyyətdə olan müəllimlər üçün baza rolunu oynayacaq.

Ədəbiyyat:

1. Əhmədov, H.M. Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi. / H.M. Əhmədov. -Bakı: ADPU, -Elm və təhsil, -2014. -432 s.
2. Mərdanov, M.C. Azərbaycan təhsil tarixi. I cild. / M.C. Mərdanov -Bakı: Təhsil, -2011. -295 s.
3. Mərdanov, M.C. Azərbaycan təhsil tarixi. II cild. / M.C. Mərdanov -Bakı: Təhsil, -2011. -702 s.
4. Mərdanov, M.C. Azərbaycan təhsil tarixi. III cild. / M.C. Mərdanov -Bakı: Təhsil, -2011. -671 s.
5. Mərdanov, M. 1920-ci ilədək ali məktəblərdə oxumuş azərbaycanlılar (Ensiklopedik soraq kitabı). I cild. A hərfi. / M.C. Mərdanov., Ə. Tahirzadə -Bakı: Təhsil, -2018.-480 s.
6. Mərdanov, M. 1920-ci ilədək ali məktəblərdə oxumuş azərbaycanlılar (Ensiklopedik soraq kitabı). II cild. B-Ə hərfi. / M.C. Mərdanov., Ə. Tahirzadə -Bakı: Təhsil, -2019. -552 s.
7. Rüstəmov, F.A. Pedaqogika tarixi (Xarici ölkələrdə təhsil və pedaqoji fikir tarixi). / F.A Rüstəmov -Bakı: Nurlan, -2006. -726 s.
8. Tahirzadə, N.A. (2015). Azərbaycan təhsil tarixi öçerkləri və ilk ali təhsillilərimiz. / N.A Tahirzadə -Bakı: Nurlan, -2015. -480 s.

E-mail: konulmikayilova@rambler.ru
tavat.muradli2016@gmail.com
gulnara.shahmuradova@mail.ru

Rəyçilər: *ped.elm.dok., prof. İ.H. Cəbrayilov*
ped.elm.dok. Z.B. Muradova

Redaksiyaya daxil olub: 23.01.2023.